

Endülüs'te Rihle Kültürü: İbn Beşküvâl'in es-Sıla'sında İlim ve Seyahatin İzleri

The Culture of Rihla in al-Andalus: Traces of Knowledge and Travel in Ibn Bashkuwāl's *al-Sila*

Yakup AKYÜREK

Şırnak Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi,
İslam Tarihi ve Sanatları Bölümü, İslam
Tarihi Anabilim Dalı, Şırnak, Türkiye

ÖZ

Bu çalışma, Endülüs'te İslâmî ilimlerin gelişim sürecini ve İbn Beşküvâl'in *es-Sıla* adlı eserindeki bilgileri esas alarak rihle (ilim yolculuğu) hareketlerinin oynadığı rolü incelemektedir. Endülüs, coğrafi olarak İslâm dünyasının batısında (el-Mağrib) yer almasına rağmen, Doğu'daki (el-Meşrik) büyük ilim merkezleriyle güçlü bir etkileşim kurmuş ve bu bağlamda ilmi mirasını zenginleştirmiştir. Çalışmanın temel amacı, İbn Beşküvâl'in *es-Sıla* adlı tabakât eserini merkeze alarak, Endülüs'ten Doğu'ya gerçekleştirilen rihlelerin mahiyetini analiz etmek, bu seyahatlerin Endülüs'te İslâmî ilimlerin oluşumu ve gelişimi üzerindeki etkilerini tespit etmektir. Çalışmada, İbn Beşküvâl'in eserinde yer alan 1552 âlimin biyografisi incelenmiş ve bunlardan 412'sinin Doğu'ya ilim tahsili amacıyla seyahat ettiği belirlenmiştir. Seyahat edilen bölgeler arasında Mekke (239 ziyaret), Mısır (187 ziyaret) ve Kayrevan (86 ziyaret) öne çıkmaktadır. Bu bağlamda, âlimlerin seyahat motivasyonları, güzergâh tercihleri ve gittikleri yerlerdeki ilmi faaliyetleri detaylı bir şekilde ele alınmıştır. Çalışmanın temel tezi, rihlelerin Endülüs'te ilim geleneğinin oluşmasında belirleyici bir faktör olduğu ve zamanla Endülüs'ün kendi özgün ilmi kimliğini inşa ettiği yönündedir. Özellikle, Doğu'dan gelen eserlerin Endülüs'te okutulması ve yorumlanması, bölgenin ilmi bağımsızlığını güçlendirmiştir. Ancak 500/1107 yılından sonra rihle hareketlerinde azalma yaşandığı tespit edilmiştir. Bu durum, Doğu İslâm dünyasında ilmi merkezlerin zayıflaması ve Endülüs'ün kendi ilmi üretim merkezlerini oluşturmasıyla ilişkilendirilmiştir. Elde edilen bulgular, rihle hareketlerinin yalnızca bireysel ilim tahsiliyle sınırlı kalmadığını, aksine Endülüs'ün ilmi ve kültürel yapısının şekillenmesinde önemli bir araç olduğunu göstermektedir. Sonuç olarak, Endülüs ile Doğu İslâm dünyası arasındaki ilmi etkileşimin, yalnızca bir bilgi aktarım süreci değil, aynı zamanda bir medeniyet inşa süreci olduğu tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: İslâm Tarihi, Endülüs, Meşrik, Rihle (ilim yolculuğu), İbn Beşküvâl, Tabakât.

ABSTRACT

This study examines the role played by rihla (scholarly travels) in the development of Islamic sciences in al-Andalus, based on the information found in Ibn Bashkuwāl's work, *al-Sila*. Although al-Andalus was geographically located at the westernmost boundary (Maghreb) of the Islamic world, it established strong connections with the major centers of learning in the East (al-Mashriq), thereby enriched its scientific and cultural heritage. The primary aim of this study is to analyze the nature of scholarly journeys from al-Andalus to the East, using Ibn Bashkuwāl's biographical work *al-Sila*, and to assess the impact of these travels on the formation and development of Islamic sciences in al-Andalus. In the study, the biographies of 1,552 scholars recorded in Ibn Bashkuwāl's work were examined, and it was identified 412 scholars who traveled to the East for educational purposes. Among the visited destinations, Mecca (239 visits), Egypt (187 visits), and Kairouan (86 visits) stand out. In this context, the motivations behind these journeys, preferred travel routes, and their scholarly activities undertaken in the visited regions are analyzed in detail. The main thesis of this study posits that scholarly journeys were a decisive factor in shaping the intellectual tradition of al-Andalus and that, over time, al-Andalus contributed to the establishment of its distinct scholarly identity. In particular, the teaching and interpretation of works from the East in al-Andalus strengthened the region's intellectual autonomy. However, a decline in rihla activities was observed after the year 500/1107, which was linked to the weakening of scholarly centers in the East and the increasing self-sufficiency of Andalusian intellectual production. The findings indicate that scholarly journeys were not merely an individual pursuit of knowledge but rather served as a crucial mechanism in the intellectual and cultural formation of al-Andalus. In conclusion, the scholarly interaction between al-Andalus and the Eastern Islamic world was not confined to the mere transfer of knowledge; it also played a crucial role in the broader process of civilization-building.

Keywords: Islamic History, al-Andalus, al-Mashriq, Rihla (scholarly journeys), Ibn Bashkuwāl, Biographical Literature (Tabaqāt).

Sorumlu Yazar/Corresponding Author:
Yakup AKYÜREK
E-mail: yakup.akyurek@sirnak.edu.tr

Geliş Tarihi/Received: 13.02.2025
Kabul Tarihi/Accepted: 04.07.2025
Yayın Tarihi/Publication Date: 26.08.2025

Atf: Akyürek, Yakup. "Endülüs'te Rihle Kültürü: İbn Beşküvâl'in *es-Sıla*'sında İlim ve Seyahatin İzleri". *İlahiyat Tetkikleri Dergisi* 64/1 (Ağustos 2025), 106-122.

Cite this article as: Akyürek, Yakup. "The Culture of Rihla in al-Andalus: Traces of Knowledge and Travel in Ibn Bashkuwāl's *al-Sila*". *Journal of İlahiyat Researches* 64/1 (August 2025), 106-122.

Content of this journal is licensed under a
Creative Commons Attribution-NonCommercial-
NoDerivatives 4.0 International License.

GİRİŞ

Müslümanlar, İslâm peygamberi Hz. Muhammed'in (s.a.v.) vefatıyla nebevî mirası öğrenme ve sonraki kuşaklara aktarma hususunda erken dönemlerden itibaren uğraş içerisinde girmişlerdir. Hz. Peygamber'den sadır olan hikmeti elde etme adına çeşitli coğrafyalardan Müslümanlar, seyahat etmişler ve böylelikle rihle geleneğini başlatmışlardır. Erken dönem İslâmî ilimlerde disiplin ayrımı gözetilmediğinden nebevî miras hadisle iç içe değerlendirilmiştir. Tedvin ve teşekkül döneminden sonra ise disiplin ayrımı gerçekleşmiş ve ilimler tasnifi de yapılmıştır. Tedvin ve teşekkül dönemine kadar ki ilim seyahatleri bu zaviyeden hareketle "er-Rihle fi talebi'l-hadis" olarak isimlendirilmiştir. Âlimler bu süreçte doğrudan hadisleri elde etmek amacıyla bu rihleleri gerçekleştirmişlerdir. Sonrasında başta fıkıh, kelam, tarih, siyer, meğâzî âlimleri olmak üzere İslâmî ilimlerin çeşitli dallarıyla ilgilenen kişiler için "er-Rihle fi talebi'l-ilm" ifadesi kullanılmıştır. Dolayısıyla İslâm tarihinde Hz. Peygamber'in konumu Müslümanları kısa süre içerisinde bu seyahatlere teşvik eden unsur olmuştur. Bu ifadeler rihle faaliyetinin İslâmiyet'le başladığı anlamı taşımamaktadır. İnsanlık tarihi boyunca seyahatlerin olduğu bir gerçektir. Nitekim İslâmiyet'ten önce Araplar yaz ve kış aylarında ticaret veya güvenliği sağlamak amacıyla seyahate çıkmışlardır.¹ Bu seyahat de rihle olarak isimlendirilmiştir. Ancak İslâmiyet'le birlikte ilim ve hadis tahsili için yapılan seyahatler farklı bir şekilde telakki edilerek diğer rihlelerle aralarına fark konulmuştur. İslâmiyet'in gelişile ilim tahsilinden önce Müslümanların yaptıkları en önemli seyahat ise cihaddır. Nitekim Müslümanlar, i'lâ-yi kelimetullah için seferlere çıkmışlar ve fetih hareketleri gerçekleştirmişlerdir.² Ayrıca Hz. Peygamber, ilim talebi için yola çıkmayı Allah yolunda cihadla eş değer görmüş ve teşvik etmiştir.³

Hatib el-Bağdâdî'nin (öl. 463/1071) muhaddislerin rihlelerini konu edinen eserine "İlim Çin'de bile olsa onu arayıp bulun..."⁴ hadisiyle başlaması seyahat kültürünün Müslümanlar için önemini göstermektedir. Bu hadisin zayıf olduğuna dair görüşler mevcut olsa da⁵ zayıf bir hadisle esere başlanması Bağdâdî'nin bu rivayete sebep-sonuç ilişkisi bakımından baktığı ve zayıf olmasına karşın onunla amel ettiğini göstermektedir.⁶ Neticede ilim tahsilinin önemi bu örnek üzerinden aktarılmış ve Müslümanların rihlede bulunmaları teşvik edilmiştir.

Endülüs medeniyetinin çok yönlü ve derinlikli bir yapıya sahip olmasında, seyahat kültürünün önemli bir rol oynadığı açıktır. Rihle, bir bilgi ve hikmet arayışı seyahati olması itibarıyla, sadece ferdi bir çaba olarak değil, aynı zamanda toplumsal ve medeniyet kurucu bir unsur olarak da dikkate değerdir. Endülüs'ü öne çıkaran en önemli faktörlerden biri, bir ilim ve irfan dünyası inşa etmeleridir. Bu yapının temellerinde ise rihle kültürü etkili unsurlardan biridir. Âlimlerin bir coğrafyadan diğerine, bir şehirden diğerine yaptıkları seyahatler, bilginin aktarımında ve yeni bilgiler edinilmesinde kilit rol oynamıştır.

Endülüs ile rihle konusu, tarihsel, coğrafî ve kültürel etkenlerin iç içe geçtiği bir süreç olarak karşımıza çıkar. Endülüs'ün, İslâm topraklarının kalbi sayılan Doğu'daki kutsal mekanlar ve ilk ilim merkezlerinden uzakta bulunması, bölgenin ilmi ve kültürel gelişiminde belirleyici bir rol oynamıştır. Fetih esnasında Endülüs'e gelen âlimlerin azlığı, bölgeye yerleşim hareketlerinin fetihten hemen sonra hızla başlaması ve dolayısıyla ilmin merkezi yerlerde toplanma eğiliminin, rihle geleneğine olan ilgiyi farklı bir boyuta taşıdığı gözlemlenmektedir. İlk rihlelerin esasen Hicaz ile sınırlı kalması, seyahat kültürünün Doğu'daki dinamiklerle kıyaslandığında Endülüs'te daha yerel ve yerleşik bir bilgi birikimine dönüşmesinin habercisidir. Buna ek olarak, Abbâsîler ile Endülüs Emevîleri arasındaki siyasî çekişme, sadece güç mücadelesiyle sınırlı kalmayıp, bilgi ve kültür aktarımında da farklı yaklaşımların ortaya çıkmasına neden olmuştur. Bu rekabet ortamı, Endülüs'teki ilmi yaşamın ve dolayısıyla rihle geleneğinin şekillenmesinde belirleyici bir etmen olmuştur.

Dolayısıyla Endülüs ve rihle meselesini değerlendirirken, yalnızca coğrafî ve siyasî etkenleri ele almak bizi doğru neticeye ulaştırmaz. Gerçekte bölgenin ilmi ve kültürel hayatını belirleyen; coğrafî mesafe, fetih sırasında yaşanan demografik değişimler, ilk ilim merkezlerinin varlığı, seyahat pratiğinin sınırlandırılması ve siyasî çekişmeler gibi çok boyutlu etmenler, Endülüs'te gelişen rihle anlayışının benzersizliğini ortaya koymaktadır. Bu durum, bölgenin kendi özgün ilmi geleneğini ve kültürel yapısını inşa etmesinde önemli bir rol oynamıştır. Ancak rihlelerle birlikte Doğu'da gelişen İslâmî ilimlere eklenme şeklinde bir süreç yaşanmıştır. Çünkü rihleler arttıkça bu ilmi etkileşim de bir o kadar belirgin hale gelmiştir.

Endülüs üzerine yapılan ilk araştırmaların rihle meselesine yoğunlaşması, bölgenin Doğu İslâm dünyası ile olan ilişkilerini, ilmi ve kültürel etkileşimlerini anlamada kritik bir yer tutmuştur. Araştırmacılar, rihle konusunu ele alarak; coğrafî uzaklık, yerleşim süreçleri ve siyasî çekişmeler gibi çok boyutlu dinamiklerin, Endülüs'ün kendine has ilmi ve kültürel yapısının oluşumunda nasıl etkili olduğunu ortaya koymuşlardır. Sonuç olarak, Endülüs ve rihle konusu, bölgenin tarihsel, kültürel ve ilmi kimliğinin anlaşılması açısından önemli bir araştırma alanı olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu alandaki çalışmalar, yalnızca seyahat pratiğini değil, aynı zamanda Endülüs'ün Doğu İslâm dünyasıyla olan etkileşimlerini, bilgi

1 Kur'an Yolu (Erişim 16 Nisan 2023), Kureyş 116/1-4

2 Nevval Abdurrahman Şevâbîke, *Edebü'r-rihlâti'l-Endülüsiyye ve'l-Mağribiyye* (Ürdün: Daru'l-Me'mun, 2007a), 20.

3 Bahsi geçen hadis için bk. Ebû İsa Muhammed b. İsa Tirmizî, *es-Sünen*, nşr. Heyet (Kahire: Dâru't-Te'sil, 1435/2015), 4/27.

4 Ebû Bekr Ahmed b. Ali Hatib el-Bağdâdî, *er-Rihle fi talebi'l-hadis*, thk. Nüreddin 'Itr (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1395/1975), 71.

5 Habil Nazlıgöl, "Sebep ve Sonuçlarıyla Hadis Yolculukları (er-Rihle fi Talebi'l-Hadis)", *Hikmet Yurdu* 6/11 (2013), 14.

6 Bu konuda önemli bir çalışma için bk. Fatimatüz Zehra Kamacı, "Muahhar Siyer Kaynaklarında Mevzu Hadis Kullanımı: Şemseddin eş-Şâmî Örneği ve Makrizî ile Mukayesesi", *Hadis ve Siyer Araştırmaları* 1/1 (2015), 14.

aktarımını ve kültürel dönüşümünü de kapsamlı biçimde inceleme imkânı sunmuştur.

Endülüs ve rihle konusunda yapılan ilk çalışma, Julián Ribera'ya (öl. 1934) aittir. Onun Endülüs eğitim sistemini konu aldığı eserine rihle kültürünü eklemesi ve işlemesi sonraki dönem Endülüs uzmanları tarafından takip edilmesine etki etmiştir.⁷ Ribera'nın çalışması kadar önemli bir araştırma ise Mahmud Ali Mekki (öl. 1948) tarafından yapılmıştır. İlgili çalışmada Doğu İslâm dünyasının rihleler yoluyla Endülüs'e katkıları detaylarıyla ele alınmaktadır. Özellikle Endülüs ulemasının gittiği yerler, Abbâsiler ile olan çekişmelerin doğurduğu sonuçlar, rihlelerin zaman içerisinde farklı bölgele- re yapılması gibi birçok sebep bu çalışmada ortaya konmuştur.⁸

Takip eden yıllarda ise özellikle, tabakât kitaplarında kaydedilen âlim biyografileri üzerinden, rihle hareketlerinin ne ka- dar yaygın ve etkili olduğu ortaya konmuştur. Bu bağlamda, ilk tabakât kitaplarından olan İbnü'l-Faradî'nin (öl. 403/1013) *Târîhu 'ulemâ' il-Endelüs* ve Huşenî'nin (öl. 361/971) *Ahbârü'l-fukahâ' ve'l-muhaddisîn* adlı eserleri, Endülüs ilim hayatını ve bu hayatın coğrafî yayılımını anlamak için kritik birer kaynak niteliği taşımaktadır. Bu anlamda Luis Molina, İbnü'l-Faradî'nin eserini merkeze alan bir araştırma yapmışken,⁹ Maria Luisa Ávila ise Huşenî'nin eseri üzerinden bir inceleme gerçekleştirmiştir.¹⁰ Molina'nın çalışması daha çok sayısal veriler barındırırken -bu yönü itibarıyla nicel bir çalışmadır- Ávila'nın çalışması ise daha çok rihlelerin keyfiyetini ele alması bakımından nitel bir çalışmadır. Bu itibarla araştırma- mız, daha çok Ávila'nın çalışmasıyla paralellik arz etmektedir.

Devam eden dönemlerde Endülüs rihle kültürü üzerine çalışmalar İspanyol araştırmacılar tarafından yine tabakât li- teratürü merkezli devam ettirilmiştir. Manuela Marín, *Endülüs Bilginleri Dizini [Nomina de Sabios de al-Andalus]* adını verdiği çalışmasında İbnü'l-Faradî'nin eserini merkeze alarak -ki âlimlerin biyografilerini tamamlamak için farklı ta- bakât eserlerinden istifade etmiştir- 93-350/711-961 yılları arasında yaşamış âlimleri belirlemiştir. Burada oluşturduğu dizinde âlimleri, neseb, künye, lakab, şöhrat bulduğu isim, nisbe, köken, ikamet ettiği yerler ve vefat tarihi şeklinde sıra- lamıştır. Bu çalışmayı dijital ortamda yaptıkları veri tabanı için hazırlamıştır.¹¹ Manuela Marín, bu çalışmasına ek olarak yine aynı zaman dilimini kapsayan *Endülüs Uleması ve Doğulu Hocaları [Los ulemas de al-Andalus y sus maestros orien- tales (93-350/711-961)]* adını taşıyan eserinde Endülüs âlimlerinin Doğu İslâm dünyasında tanıştıkları ve ders aldıkları hocaları ele almaktadır. Ayrıca yine bu çalışmasında ulaştığı bulgular arasında Mısır, Hicaz, Irak ve İfrikiye'nin önemini incelemiştir.¹² Maria Luisa Ávila, Manuela Marín'den sonra 350-450/961-1058 yıllarını kapsayan doktora çalışmasını yap- mış ve rihle kültürü ve fikir hayatı adına bu çalışmaları sürdürmüştür.¹³

Endülüs rihle kültürü üzerine kapsamlı çalışmalardan biri ise Abdulghafour Ismail Rozi'ye aittir. Yazdığı doktora tezinde Endülüs'ün başlangıcından Muvahhidler devleti sonuna kadar yaşamış âlimleri; İbnü'l-Faradî, İbn Beşkuvâl ve İbnü'z-Zübeyr'in eserleri doğrultusunda ele almıştır. Bu eserlerden istifade etmek suretiyle Endülüs ulemasının sosyal rolleri mercek altına alınmıştır. Rozi, çalışmasında 3611 âlimin şehirlere göre dağılımını, eğitim-öğretim durumlarını, kökenle- rini, mesleki ve idari pozisyonlarını, ilmi eğilimlerini detaylı bir şekilde ele almıştır.¹⁴

Rihle ile ilgili yapılan çalışmaların birbirini destekler mahiyette devamı gelmiştir. Özellikle Endülüs ve rihle konusunda önemli bir yer teşkil eden Mısır, araştırmacı Sam Isaac Gellens tarafından fark edilmiş ve 218-487/833-1094 yılları arasını kapsayan Mısır'ın sosyal tarihi mercek altına alınmıştır. Bu çalışmada özellikle Mısır'a yapılan seyahatler detaylı bir şekilde incelenmiştir.¹⁵

Rihle üzerine yapılan diğer çalışmalarda ise Michael Karl Lenker, tabakât lüteratürü üzerinden rihlenin Endülüs'ün İslâmlaşması açısından rolüne değinmektedir.¹⁶ Fuad Kandil ise rihle üzerine yaptığı çalışmasında İslâm dünyasındaki seyahatleri ve önemli seyyahları incelemiştir. Bu çalışmasında Endülüs âlimlerini de eklemiştir.¹⁷ Arapça literatürde yapılan bir diğer çalışma ise Nevval Abdurrahman'a aittir. Mevzu bahis çalışmasında Endülüs ve Mağrib âlimlerinin seyahatlerinin sebepleri, Endülüs âlimlerinden rihlede bulunanların bazı önemli örnekleri, bu rihlelerin sosyal, dini ve

7 İlgili eser ve yazarın diğer çalışmaları birlikte Arapça'ya çevrilmiştir. Bk. Julián Ribera, *et-Terbiyetü'l-İslâmiyye fi'l-Endelüs usûluha el-maşrikiyye ve te'siretüha el-ğarbiyye*, çev. Tahir Ahmed Mekki (Kahire: Dârü'l-meârif, 1994).

8 Mahmud Ali Mekki, "Ensayo sobre las aportaciones orientales en la España Musulmana", *Revista del Instituto Egipcio de Estudios Islámicos* 11-12 (1963-1964).

9 Luis Molina, "Lugares de destino de los viajes andalusíes en el Ta'rij de Ibn al-Faradî", *In Estudios Onomástico-Biográficos de al-Andalus* 1, ed. Manu- ela Marín (Madrid: Departamento De Estudios Arabes, 1988).

10 Maria Luisa Ávila, "The Search For Knowledge: Andalusí Scholars And Their Travels To The Islamic East", *Medieval People* 23 (2002).

11 Manuela Marín, "Nomina de Sabios de al-Andalus", *Estudios onomástico-biográficos de al-Andalus* I, ed. Manuela Marín (Madrid: Consejo Superior de Investigaciones Científicas, 1988).

12 Manuela Marín, "Los ulemas de al-Andalus y sus maestros orientales (93-350/711-961)", *In Estudios Onomástico- Biográficos de al-Andalus* 3, ed. Maria Luisa Ávila (Granada: Consejo Superior de Investigaciones Científicas Instituto de Cooperacion Con el-Mundo Árabe, 1990).

13 Maria Luisa Ávila, *La sociedad hispanomusulmana al final del califato: aproximación a un estudio demográfico* (Madrid: Consejo Superior de Ivestigaciones Cietíficas: Instituto de Filología, Departamento de Estudios Arabes (C. S. I. C.), 1985).

14 Abdulghafour Ismail Rozi, *The Social Role of Scholars ('Ulamâ) in Islamic Spain: a Study Of Medieval Biographical Dictionaries (Trajim)* (Boston: Boston Üniversitesi, Doktora Tezi, 1983).

15 Sam Isaac Gellens, *Scholars and Travelers: The Social History of Early Muslim Egypt 218-487/833-1094* (Kolombiya: Kolombiya Üniversitesi, Doktora Tezi, 1986).

16 Michael Karl Lenker, *The Importance of the Rihla for the Islamization of Spain* (Pensilvanya Pensilvanya Üniversitesi, Doktora Tezi, 1982).

17 Fuad Kandil, *Edebü'r-rihle fi't-türasî'l-Arabi* (Kahire: Mektebetü'd-Dâri'l-Arabiyye li'l-Kitâb, 2002).

kültürel yansımaları işlenmektedir.¹⁸

Türkçe literatürde ise rihle üzerine yapılan çalışmalar sınırlıdır. Endülüs ve rihle konusunun Batı'da bu denli çalışılması ve Türkiye'de ihmal edilmiş olması özellikle vurgulanmalıdır. Münferit çalışmalarda kısaca Endülüs ve rihle konusuna temas edilse de ilk defa Lütfi Şeyban çalışma yapmıştır.¹⁹ Sonrasında kapsamlı bir diğer çalışma ise Fatma Büşra Çoban tarafından hicrî ilk dört asrı kapsayan İbnü'l-Faradî ve Humeydî'nin (öl. 488/1095) eserleri merkeze alınarak hadisçilerin rihleleri işlenmiştir.²⁰ Mustafa Çoban tarafından yapılan çalışma ise farklı bir zaviyeden konuya yaklaşmakta ve rihle kültürü ile değişim programları arasında bir bağlantı ve mukayese kurmaya çalışmaktadır.²¹

İbn Beşkuvâl'in eseriyle ilgili yapılan en önemli araştırma ise Helena de Felipe ve Nuria Torres'e aittir. İlgili çalışmada İbn Beşkuvâl'in hayatı hakkında kısa bilgi verilmiş, eserin metodolojisi ve kaynakları işlenmiştir.²² Bir diğer çalışmada ise İbn Beşkuvâl'in yöntemi, takip ettiği alfabetik sıralama ve ölüm tarihlerine dayalı kronolojik düzenleme gibi yöntemlerin başarısını, eksikliklerini ve eserin tarih yazımına olan etkisini ortaya koymaktadır.²³

Bununla birlikte, dördüncü/onuncu yüzyıldan sonra da rihle hareketlerinin devam ettiği görülmektedir. İbn Beşkuvâl tarafından kaleme alınan eser, İbnü'l-Faradî'nin eserinin devamı niteliğindedir. İbn Beşkuvâl, İbnü'l-Faradî'nin belli bir döneme kadar ele aldığı âlim biyografilerini daha ileriye taşıyarak, Endülüs'ün ilim dünyasının kesintisiz bir devamını kayıt altına almıştır. Ancak, bu dönemdeki rihle hareketleri ve bu hareketlerin ilmî birikime etkisi hakkında, Türkiye'de yapılan çalışmalar oldukça sınırlıdır. Bu durum, Endülüs'ü anlamada önemli bir eksiklik oluşturmaktadır. Oysa İbn Beşkuvâl'in eseri üzerinden yapılacak detaylı bir inceleme, bu eksikliği gidermeye yönelik değerli bir katkı sunabilir. Bu çalışmanın amacı, İbn Beşkuvâl'in eserini merkeze alarak, Endülüs'teki rihle kültürünün devamını ve etkilerini ortaya koymaktır. Bu çerçevede, âlimlerin hangi sebeplerle seyahate çıktıkları, hangi bölgelere gittikleri, gittikleri yerlerde ne tür bilgi ve tecrübe kazandıkları, bu hareketlerin ilmî birikim ve medeniyet inşası üzerindeki etkileri incelenecektir. İbn Beşkuvâl'in eserinin detaylı bir analizi ile Endülüs'ün ilim tarihindeki yeri daha net bir şekilde ortaya konabilecektir.

Tabakât eserleri her ne kadar âlim, diğer bir deyişle birey merkezli, bir yaklaşım benimsemesine rağmen, toplumun genel yapısını anlamda önemli bir kaynaklık sağlamaktadır. Çok sayıda âlimin ele alındığı bu eserlerde özellikle mahalli bir tabakât yazımı söz konusu ise dönemin zihniyetine, devlet politikasına, âlimlere yaklaşımına, toplumun gelişmişlik düzeyine, rihle kültürüne vb. birçok bilgiye ulaşmak mümkündür. Bu bilgiler sayesinde ise toplumun geneline yönelik bir bilgi sahibi olmak mümkündür.

Bu çalışmada daha önce Endülüs rihle kültürü üzerine yapılan çalışmalara katkı sağlamak amaçlanmıştır. Bu doğrultuda, İbn Beşkuvâl'in eseri merkeze alınarak rihle kültürünün geldiği seviye ortaya konmuş, ayrıca daha önce yapılan eserlerle yer yer mukayese yapılarak rihle kültüründe geline nokta ile farklılaşan hususlar irdelenmiştir.

1. ENDÜLÜS'TE RIHLE HAREKETLERİNİN TARİHİ ARKA PLANI

711-756 yılları arasında kapsayan Fetih ve Valiler Dönemi, Endülüs'te kalıcılığı sağlamak ve yerleşimi temellendirmek amacıyla yürütülen çabaların yoğunlaştığı bir zaman dilimi olarak öne çıkar. Bu dönem, fetih sonrası bölgedeki sosyal ve idari yapının şekillenmeye başlaması için zemin hazırlamıştır.²⁴ 756 yılında I. Abdurrahman'ın (756-788) Endülüs'e gelerek Endülüs Emevî Devleti'ni kurması, bölgenin siyasî, ilmî ve kültürel yaşamında dönüşümün kapılarını aralamıştır. Bu gelişme, sadece yerel yönetimin sistematizasyonunu sağlamakla kalmamış, aynı zamanda kalıcı devlet yapılarının inşasına ve ilmî faaliyetlerin düzenli olarak yürütülmeye başlamasına zemin hazırlamıştır. Ancak, ilmî etkinliklerin tam anlamıyla ivme kazanması, bölgedeki yerleşim sürecinin oturmasının ardından gerçekleşmiştir.

Buna karşılık, Doğu İslâm dünyasında ilmî faaliyetler – özellikle ilimlerin tedvin ve tasnifi yönünde yapılan çalışmalar – Endülüs'ün fethinden çok daha erken dönemlerde başlamıştır. Endülüs'teki yerleşim sürecinin hemen ardından, Doğu İslâm dünyasındaki gelişmeleri yakından takip edebilmek amacıyla "rihle" adı verilen seyahatler düzenlenmeye başlanmıştır. Bu seyahatler, bilgi arayışı ve ilmî etkileşimin bir göstergesi olarak öne çıkmış; 2./8. asrın sonu ile 3./9. yüzyılın başlarında rihleye çıkan âlim sayısında gözle görülür bir artış yaşanmıştır.²⁵ 251/865 yılına kadar 49 âlim tarafından

18 Nevval Abdurrahman Şevâbîke, *Edebü'r-rihlâti'l-Endülüsiyye ve'l-Mağribiyye hattâ nihâyeti'l-karni't-tasî' el-hicriyye* (Amman: İmâratü'l-Cevhereti'l-Kudüs, 2007b).

19 Lütfi Şeyban, "İbnü'l-Faradî'nin *Târîhu Ulemâi'l-Endelüs*'üne Göre İdari ve Ticari Hayatta Yer Alan Endülüslü Âlimler", *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 8/13 (Haziran 2006).

20 Fatma Büşra Çoban, *Endülüslü Muhaddislerin Rihleleri (Hicrî İlk Dört Asır)* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019).

21 Mustafa Çoban, "Endülüs Eğitim ve Öğretiminde Rihleler ve Günümüz Öğrenci Değişim Programları ile Karşılaştırılması", *İslami İlimler Dergisi* 18/1 (Mart 2023).

22 Helena De Felipe, - Torres, Nuria, "Fuentes y método historiográfico en el Kitab al-Sila de Ibn Baskuwal", *En Estudios onomástico-biográficos de al-Andalus III*, ed. Maria Luisa Ávila (Granada: Escuela de Estudios Árabes, 1990).

23 Benu Yasîn Yusuf Ahmed, "Menhecu el-Hafiz İbn Beşkuvâl fi Tertibi Kitabihî es-Sıla", *el-Mecellecû'l-Ürdüniyye li't-Tarih ve'l-Âsar* 4/2 (2010).

24 Bu dönem "yeni coğrafyaya yerleşme ve alışma süreci" olarak ifade edilmiştir. bk. Ribera, *et-Terbiyetü'l-İslâmiyye fi'l-Endelüs*, 34; Mehmet Özdemir, *Endülüs Müslümanları Siyasi Tarih* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2017), 59.

25 Bu tarih aralığında rihleye çıkan alimler hakkında bilgi için bk. Marín, "Nomina de Sabios de al-Andalus", 29-103.

gerçekleştirilen rihle geleneği, 301-325/914-937 yılları arasında 254 âlime ulaşarak doruk noktasına ulaşmıştır.²⁶ Bu artış, Endülüs'ün Doğu İslâm dünyasıyla kurduğu ilmî iletişimin ne denli güçlü ve dinamik olduğunun en önemli göstergesidir.

Endülüslü âlimlerin rihlesindeki önemli hususiyet, Doğu İslâm dünyasındaki ilmî gelişmeleri yakından takip ederek, orada yazılan önemli klasik eserleri Endülüs'e getirmek suretiyle ilmî inkişafını sürdürmeye yönelik olmuştur. Tabakât kitapları ve sonraki dönemlerde yazılan İbn Hayr ve İbn Atiyye'nin fihrist çalışmaları, hangi eserin ne zaman ve kim tarafından Endülüs'e getirildiğini belgeleyerek bu sürecin izini sürmeyi mümkün kılmıştır.²⁷

Zamanla, bu entelektüel alışveriş biçimi, Endülüs âlimlerinin Doğu'dan getirdikleri eserleri kendi topraklarında okutmaya başlamasıyla farklı bir boyut kazanmıştır. Artık ilmî zirve dönemleri yaşanırken, âlimler kendi eserlerini tasnif etmeye ve bilgi aktarımını yalnızca Endülüs dışına değil, Endülüs içindeki şehirler arasında da sürdürmeye başlamışlardır. Özellikle Kurtuba'nın zamanla önemli bir ilim merkezine dönüşmesi, bölgedeki eğitim ve araştırma faaliyetlerinin ne denli geliştiğinin en belirgin göstergelerindendir. Bir öğrencinin öğrenim hayatının doğduğu şehirde başlayıp, ilerleyen dönemlerde Endülüs içindeki rihlelerle tahsilini sürdürmesi, bu gelişimin somut örneklerinden sayılabilir.²⁸ Bu duruma örnek olarak, hadis, fıkıh, tarih ve daha birçok alanda eserler vererek hem Endülüs hem de Doğu İslâm dünyasında şöhret kazanmış olan İbn Abdülber (öl. 463/1071) gösterilebilir. İbn Abdülber, Endülüs içinde çok sayıda hocadan istifade etmiş, Doğu'dan gelen âlimleri ziyaret ederek onlardan icazet almış ve böylece Endülüs'ün ilmî atmosferinin güçlenmesine katkı sağlamıştır.²⁹

Bakî b. Mahled (öl. 276/889) ve Muhammed b. Vaddâh'ın (öl. 287/900) katkıları ise rihle kültürü üzerinden Endülüs'ün entelektüel birikiminde önemli izler bırakmıştır. Bakî b. Mahled'in uzun yıllara dayanan rihlesi, daha önce yalnızca Medine'ye İmâm Mâlik'in *Muvattâ'sını* tahsil etmek amacıyla yapılan yolculuklardan farklı olarak, dönemin önemli âlimlerinden ders almayı içermiştir. Özellikle Irak bölgesine yapılan seyahatler sonrasında getirilen eserlerin çeşitliliği artmış, Endülüs'te yalnızca Maliki mezhebine bağlı kalınmayıp farklı ilimlerin tahsili mümkün hale gelmiştir.³⁰ Bu gelişmeler, Bakî ve Muhammed b. Vaddâh'ın Endülüs ilim tarihinde kırılma noktasını temsil etmesine zemin hazırlamıştır.³¹

Endülüs'ten Doğu'ya gerçekleştirilen rihleler ise zorunlu, hac ibadeti, kutsal beldelere olan özlem, Hz. Peygamber'in kabrini ziyaret gibi dini, ilim tahsili, elçilik (görev sebebi), iktisadi (ticaret), turistik ve şahsi (tedavi vb.) gibi çok çeşitli sebeplerle meydana gelmiştir. Bu sebepler arasında yer alan dini ve ilim tahsili en fazla öne çıkan gerekçeler olarak dikkat çekmektedir.³²

Endülüs'ün son dönemlerinde ise Endülüs'ten ilim için yolculuk yapan âlimler başlangıçta memleketlerine dönüp burada ilmin gelişmesini sağlarken sonraları siyasi ortamın etkisiyle gittikleri yerde kalmayı tercih etmişler ve böylece Endülüs ilmi kültürünün Doğu'da tanınmasına öncülük etmişlerdir. Söz gelimi Humeydî, Doğu'da kendisinden Endülüs hakkında bilgi istenmesi üzerine *Cezvetü'l-muktebis* adlı tabakât türü eserini kaleme alarak Endülüs ulemasının tanınmasına büyük katkı sağlamıştır.³³ İbn Dihye el-Kelbî, İbnü'l-Arabi, Ruaynî, İbn Cabir gibi önemli âlimler ise Endülüs dışına çıkarak kendi kültürlerini Doğu'da yaymış, böylece iki bölge arasında karşılıklı bir bilgi alışverişinin oluşmasına vesile olmuşlardır.

Sonuç olarak, Endülüs'teki yerleşim ve devletleşme süreci, bölgenin kalıcı yapılar kazanmasının yanı sıra, Doğu ile kurulan güçlü ilmî iletişim ve bilgi alışverişinin temelini atmıştır. Rihle geleneğinin zirveye ulaşması, bu etkileşimin ne kadar derin ve yaygın olduğunu açıkça gözler önüne sermiş; Endülüs'ün ilmî çalışmalarının Doğu İslâm dünyasında tanınmasına ve yayılmasına önemli katkılar sağlamıştır.

2. İBN BEŞKUVÂL VE TABAKÂT ESERİ

İbn Beşkuvâl geç dönem Endülüs âlimleri içerisinde fıkıh, hadis ve özellikle tarihçiliğiyle ön plana çıkmış önemli bir şahsiyettir. 494/1101 yılında Kurtuba'da dünyaya gelmiştir. Hayatının büyük bölümünü Kurtuba'da geçirmiş ve ilk eğitimini burada almıştır. İbn Beşkuvâl, ilim tahsili amacıyla İşbiliye'ye gitmiş ve bir süre burada kalmıştır. Buraya gidiş sebebi

26 Yıllara göre rihleye çıkan alim sayısı hakkında bilgi için bk. Luis Molina, "Lugares de destino de los viajes andalusíes en el Ta'rij de Ibn al-Faradî", *In Estudios Onomástico-Biográficos de al-Andalus* 1, ed. Manuela Marin (Madrid: Departamento De Estudios Arabes, 1988), 607-609.

27 Ebû Bekir Muhammed b. Ömer b. Halife el-Lemtûnî el-Emevî el-İşbili İbn Hayr, *Fehresetu İbn Hayr*, thk. Muhammed Fevâd Mansûr (Beyrut: Dâru'l-Kutubî'l-İlmiyye, 1419/1998); Ebû Muhammed Abdulhak b. Gâlib b. Abdurrahman b. Temmâm el-Endelûsî İbn Atiyye, *el-Fehrese*, thk. Muhammed Ebû'l-Ecfân Muhammed ez-Zâhî (Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1983).

28 Cumhuriyet Ersin Adıgüzel, "Endülüs'ün İlmî Tarihine Bir Bakış", *Endülüs İlim Havzasında İslâm Düşüncesinin Öncü Şahsiyetleri: Tartışmalı İlmî İhtisas Toplantısı*, (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2022), 36.

29 İbn Abdülber hakkında yapılan şu çalışmalara bk. Leys Suûd Câsim, *İbn Abdülber el-Endelûsî ve cuhûduhu fi't-tarih* (Mansûre: Dâru'l-Vefâ, 1988); Şükran Adıgüzel, *İbn Abdülber* (İstanbul: Siyer Yayınları, 2021).

30 Abu Nayeem Raisuddin, "Bakî b. Mahled el-Kurtubî (201-276/816-889) ve Endülüs'teki Hadis Çalışmalarına Katkısı", çev. Murat Gökalp, *Dini Araştırmalar* 7/21 (2005), 324-325; Makki, "Ensayo sobre", 8-10; Bakî, Endülüs'e getirdiği eserler sebebiyle ciddi bir saldırıya uğrayacaktır. Onun rolü hakkında yapılan şu çalışmalara bk. Maria Luisa Ávila, "Nuevos datos para la biografía de Baqî b. Majlad", *al-Qantara* 6 (1985), 323; Manuela Marin, "Baqî b. Majlad y la introducción del estudio del hadîth en al-Andalus", *al-Qantara* 1 (Madrid 1980), 167-203.

31 Bakî b. Mahled ve Muhammed b. Vaddâh'ın etkisiyle çok sayıda öğrencileri rihlede bulunacaktır. bk. Makki, "Ensayo sobre", 36-42.

32 Lenker, *The Importance of the Rihla*, 189-196; Çoban, *Endülüslü Muhaddislerin Rihleleri*, 55-61; Rihle sebepleri ve âlimlerin karşılaştıkları zorlu süreçlerle ilgili âlimlerden örnekler verilen şu çalışmaya bk. Ávila, "The Search For Knowledge", 129-136; Fuad Kandil ilgili çalışmasında Makkarî'nin *Nefhu't-tib* adlı eserinde 280 âlimin rihlede bulunduğunu tespit etmiş ve rihle sebeplerine değinmiştir. bk. Kandil, *Edebü'r-rihle*, 31-32.

33 Abdülkerim Özeydin, "Cezvetü'l-Muktebis", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Erişim 06 Eylül 2024).

Doğu İslâm dünyasında uzun süre kalan ve Endülüs'ün önemli âlimi olan Ebû Bekir İbnü'l-Arabî'dir (öl. 543/1148). İbn Beşkuvâl, burada hocasından fıkıh dersleri almış ve ona bağlı kadı naibi olarak çalışmıştır. Bu dönemde Endülüs'ün ve İslâm dünyasının çeşitli bölgelerinden insanların ilim tahsil etmek amacıyla uğradığı yer olan İşbiliye, İbn Beşkuvâl'in yetişmesinde rol oynamıştır. İbn Beşkuvâl, siyasî anlamda Endülüs'ün sıkıntılı bir döneminde yaşamıştır. Cihad hareketinin aktif olduğu bu dönemde, siyasetten uzak durmuş, hocasının isteği üzerine bir süre kadılık görevi dışında ilmi faaliyetlerini sürdürmüştür. Bu sayede Endülüs'ün önde gelen âlimlerine hocalık yapmış, tarihçiliğiyle ön plan çıkmış olan İbn Hayr (öl. 575/1179) ve İbn Dihye el-Kelbî'ye (öl. 633/1235) ders vermiştir. İbn Beşkuvâl, 578/1183 yılında Kurtuba'da vefat etmiştir.³⁴ İbn Beşkuvâl, Murâbitların (1056-1147) son zamanlarıyla Muvahhidlerin (1130-1269) ilk dönemlerinde yaşamıştır.

Endülüs tabakât literatürünün öncüsü İbnü'l-Faradî'nin *Târîhu 'ulemâ' i'l-Endelüs* adlı eseri Endülüs âlimlerinin biyografilerinin yer aldığı ve belli bir ilim dalı sınırlandırması olmayan bir eserdir. Eserde 1651 kişinin hayatı yer almaktadır. Endülüs'ün fethinden 394/1004 yılına kadarki âlimlerin biyografilerini içermektedir.³⁵ İbnü'l-Faradî'nin eseri alfabetik olarak hazırlanmış ve İbrahim ismi ile başlamıştır. Eser künyesi, doğumu, hocaları, öğrencileri, telif ettiği eserler, seyahatler, ilgilendiği ilim dalları, yürüttüğü vazifeler, vefat tarihleri bilgilerini içermektedir. İlgili bölümün sonunda ayrıca Endülüs dışından olan âlimlere de yer verilmiştir.³⁶

İbn Beşkuvâl, *es-Sıla* adlı eseri çağdaşlarının talebi üzerine kaleme aldığını ifade etmiş ve mukaddime kısmında takip ettiği yöntemle alakalı bilgi vermiştir. İbn Beşkuvâl eserinde büyük oranda İbnü'l-Faradî'nin yöntemini takip ettiğini açıkça ifade etmiştir. Eserde öncelikle alfabetik sıraya göre, ardından ölüm tarihlerine göre kronolojik bir dizilim sunmaktadır. Vefat tarihi eski olanlar eserin başında bulunmaktadır.³⁷ Eserde toplam 1541 âlimin biyografisi bulunmaktadır. Tüm nüshalar göz önünde bulundurulduğunda İbn Beşkuvâl'in eserinde 1552 âlimin hayatı bulunduğu ifade edilebilir. İbnü'l-Faradî, eserinde kadınların hayatına yer vermezken İbn Beşkuvâl, 16 Endülüslü kadının biyografisini ele almıştır.³⁸ İbn Beşkuvâl, eserini 534/1139 yılında tamamlamış ve yaklaşık 125 yıllık bir zaman dilimindeki âlimleri eserine almıştır. Özellikle hicri beşinci/onbirinci yüzyıl Endülüs'te yaşanan bilimsel üretimin parlak bir dönemini yansıttığı belirtilmektedir.³⁹

İbn Beşkuvâl'in eserinden sonra da zeyl yazma geleneği devam etmiştir. Onun eserine İbnü'l-Ebbâr (öl. 658/1260), *Kitâbü't-Tekmile li-kitâbi's-Sıla*, İbn Abdülmelik el-Merrâkûşî (öl. 703/1303), *ez-Zeyl ve't-tekmile li-kitâbeyi'l-Mevsûl ve's-Sıla*, İbnü'z-Zübeyr es-Sekafî el-Gırnâtî (öl. 708/1308) ise, *Silatü's-Sıla* adında zeyller yazmışlardır.⁴⁰

İbn Beşkuvâl'in eserinin 2010 yılına kadar üç baskısı mevcuttur. İlk baskısında 1440 âlimin bilgileri yer alırken sonraki baskılarda bu sayı 1541'e ulaşmıştır. 2010 yılında eser yeniden gözden geçirilmiş ve Beşşar Avvad Ma'rûf tarafından tahkik edilmiştir. Bu çalışmada bu baskı esas alınmıştır. Gerektiğinde diğer baskılarla karşılaştırmalar yapılmıştır. Ayrıca İspanya Bilim ve İnovasyon Bakanlığı'nın finanse ettiği, koordinatörlüğünü María Luisa Ávila'nın yaptığı Endülüs ulemasına dair veritabanında İbn Beşkuvâl'in eserinin dört baskında yer alan bilgiler aktarılmıştır.⁴¹

3. ENDÜLÜS'TE ÂLİMLERİN SEYAHATLERİ VE GÜZERGAHLARI

Endülüs'te ilmi ve kültürel yaşamın şekillenmesinde rihle geleneği hem bireysel düzeyde hem de toplumsal ve coğrafi etkileşimler bağlamında önemli bir rol oynamıştır. Rihle meselesi, iki yönden bilgi sunar. Bunlardan ilki rihlede bulunan âlimle alakalı iken bir diğeri de kolektif bir şekilde bulunduğu coğrafyayı ne şekilde etkilediği ve katkı sunduğuyla ilgilidir.⁴² Bu yaklaşım, Endülüs'ün yerleşim ve devletleşme sürecinde, ilmin Doğu İslâm dünyasından temin edilerek kendi içinde yeniden şekillendirilip zenginleştirilmesinde temel bir unsurdur.

Bu önemli ilmi etkileşimin izini sürmede en değerli kaynaklar, tabakât yani biyografi eserleridir. Tabakât metinleri sayesinde âlimlerin doğum yerleri, aile yapıları, meslekleri, ilgi alanları, hocaları, okudukları kitaplar, talebeleri, seyahat ettikleri güzergahlar, kaleme aldıkları eserler ve nihayetinde vefatları gibi pek çok detaya ulaşmak mümkündür. Dolayısıyla, rihle geleneğini irdeleyen çalışmaların birincil kaynağı olarak tabakât kitaplarından istifade etmek, bu

34 İbn Beşkuvâl'in hayatı hakkında bilgi için bk. Ebû'l-Kâsım Halef b. Abdilmelik b. Mes'ûd b. Mûsâ İbn Beşkuvâl, *Kitâbü'l-müstegsin billahi teala inde'l-mühimmat ve'l-hacat*, thk. Manuela Marin (Madrid: Consejo Superior de Investigaciones Científicas Instituto de Cooperación Con el-Mundo Árabe, 1991), 15-29; Yusuf Ahmed, "Menhecu el-Hafız İbn Beşkuvâl fi Tertibi Kitabihi es-Sıla", 3-7. Abdurrahman Arslan, "İbn Beşkuvâl (öl. 578/1183) (Hayatı ve es-Sıla Adlı Eseri)", *Endülüs Uleması*, ed. Gülşen İstek (İstanbul: Beyan Yayınları, 2021).

35 Cumhur Ersin Adıgüzel, "Endülüs'te Biyografi Yazıcılığının Doğuşu ve Gelişimi (III-VII/IX-XIII. Yüzyıllar)", *İslam Telif Geleneğinde Biyografi Yazıcılığı*, ed. Hidayet Aydar (İstanbul: İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, 2018), 174.

36 "ومن الغريب في هذا الباب" diyerek Endülüs dışından gelen âlimler ele alınmaktadır. Ebû'l-Velid Abdullâh b. Muhammed b. Yûsuf b. Nasr el-Ezdi İbnü'l-Faradî, *Târîhu ulemâ' i'l-Endelüs*, thk. Ruhiyya Abdurrahman es-Suveyyfi (Lübnan: Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2011), 26.

37 Ebû'l-Kâsım Halef b. Abdilmelik b. Mes'ûd b. Mûsâ İbn Beşkuvâl, *es-Sıla*, thk. Beşşar Avvad Ma'rûf (Tunus: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 2010), 1/31-32.

38 Eserinin sonunda kadınların biyografisini vermiş ve "ومن النساء" başlığı altında işlemiştir. İbn Beşkuvâl, *es-Sıla*, 2/342-348.

39 Felipe, "Fuentes y método historiográfico en el Kitab al-Sila de Ibn Baskuwāl", 308.

40 Nadir Özkuyumcu, "İbn Beşkuvâl", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Erişim 20 Ekim 2024).

41 Prosopografía de los ulemas de al-Andalus (PUA) "Aranan: İbn Baskuwāl, Halaf b. 'Abd al-Malik" (22 Ocak 2025).

42 Molina, "Lugares de destino", 585-586.

sürecin dinamiklerini ve coğrafî etkileşimlerini ortaya koymada vazgeçilmezdir.⁴³

Özellikle Endülüs ile Mağrib arasındaki ilmî münasebetlerin güçlendiği bir dönemde yaşamış olan İbn Beşkuvâl'in es-Sıla eseri, iki bölge arasındaki ilişkilerin seyrinin takip edilebileceği ilk tabakât/teracim çalışması olarak ön plana çıkmaktadır. Bu eser, yalnızca bireysel rihle verilerini sunmakla kalmayıp, aynı zamanda Endülüs'ün ilmî çevrelerinin Doğu İslâm dünyasıyla olan etkileşiminin sistematik izini sürme imkânı da sağlamıştır.

Bu bağlamda, Endülüs'te âlimlerin seyahatleri ve güzergahları hem bireysel ilmî serüvenlerin hem de iki coğrafya arasındaki karşılıklı bilgi alışverişinin derinlemesine anlaşılmasına olanak tanımaktadır. Bu kısımda, rihle geleneğinin çeşitli yönleri, rihle güzergahları, gidilen şehirler, takip edilen rotalar, İbn Beşkuvâl'in eseri merkeze alınarak incelenecektir. Eserde ulaşılan bilgilere temas etmeden önce takip edilen yöntemle ilgili bilgi vermek gerekir. İbn Beşkuvâl'in eserinde yer alan âlimlerin bu zengin veri birikiminin bir dezavantajı vardır -ki bu durum tabakât eseri üzerine çalışma yapan tüm araştırmalar için geçerlidir-. Elde edilen bilgilerin, doğru şekilde sınıflandırılması ve analiz edilmesi oldukça zorlu bir süreç olmuştur. Her ne kadar metin tarama usulüyle bazı bilgileri bulmak mümkün olsa da bu her zaman doğru bir sonuç vermeyecektir. Çünkü âlimlerin rihle yaptığına dair İbn Beşkuvâl'in kullandığı ifadeler birbirinden farklılık arz etmiştir. Çalışmanın amacına uygun olan veriler, metin içinde dağınık şekilde yer almış ve bu bilgileri toplamak ciddi bir okuma ve tarama gerektirmiştir. Bu çalışmayla dağınık olan bilgiler tasniflenmiş, tablolara aktarılmış, sayısal verilere dökülmüş, oransal dağılımları verilmiş, önceki çalışmalarla karşılaştırılmış ve mevcut bilgiler analiz edilmiştir. Dolayısıyla çalışmada veri analizi veya istatistiksel analiz yöntemlerinden istifade edilmiştir.

İbn Beşkuvâl'in eserinde izlenen yöntem, ne yazık ki, âlimler hakkında detaylı veriler sunmamaktadır. Özellikle âlimlerin vefat tarihleri ve seyahat ettikleri güzergahlar konusunda ciddi eksiklikler gözlemlenmektedir. Buna ek olarak, âlimlerin görüştüğü hocaların tam listesinin yer almaması, verinin bütünlüğünü etkileyen önemli bir dezavantajdır. Tüm bu yetersizliklere rağmen, çalışmamızda diğer tabakât kitaplarından istifade edilerek eksik bilgiler tamamlanmaya çalışılmıştır. Âlimlerin vefat tarihleri kesin olarak bilinmediğinden, hocaları ve öğrencileriyle olan ilişkileri temel alarak tahmini bir sınıflandırma yapılmıştır. Mevcut olmayan veriler, oransal dağılımla diğer kısımlara eklenmiş ve ortaya çıkan farklar belirtilmiştir. Benzer şekilde, âlimlerin uğradığı şehirler hakkındaki yetersiz bilgiler, onların Doğulu hocalarıyla olan ilişkileri üzerinden değerlendirilmektedir. Örneğin, bir âlimin Mısırlı bir hocadan ders aldığı bilindiğinde, o âlimin Mısır'ı ziyaret ettiği kabul edilmiştir. Bu yöntemin zaman zaman hata payı oluşturabileceği öngörülse de hata oranının düşük olduğu kanaatine varılmıştır. Son olarak, çalışmanın odağı yalnızca Endülüslü âlimlerin seyahatleri üzerine kurulmuş; diğer bölgelerden gelen gezginlerin ziyaret ettiği yerler, İbn Beşkuvâl'in eserinde ayrı bir başlık altında ele alındığından çalışmaya dahil edilmemiştir. Yöntemle ilgili diğer ayrıntılar ise analiz yapılan bölümde detaylı olarak sunulacaktır.

İbn Beşkuvâl, rihleye çıkan âlimleri çeşitli terimlerle ifade etmiştir. Çoğunlukla "rehele ile'l-Meşrik" ifadesini tercih etmiştir. Bu kullanım çalışmada 152 defa geçmektedir. Bu ifadeyi 94 kayıtla "lehu rihletün" takip etmektedir. Diğer bazı ifadeler ise şöyledir: "ve hacce, nezele Dimeşk, reva bi'l-Meşrik, harece mine'l-Endelüs, rehele ile Sebte, harece 'anna ile'l-Meşrik, semi'a bi'l-Meşrik, ve rehele haccen, medâ ile'l-Meşrik, fe edda el-feride, dehale Mısır, rehele ve hacce, ve'stav-tane Mısır, dehale Bağdat, istakdâ bi'l-Cezayir, haddese bi'l-ğurbe, ennehu lezime'l-Meşrik sinin, rehele ile Mekke, dehale İfrikiye, intekele ile Fas, cavere bi Mekke, teveffa bi'l-Meşrik, eheze bi Mısır, lehu sema' bi'l-Meşrik, ve lehu rivaye bi'l-Endelüs ve'l-Meşrik, ve lekiye bi'l-Meşrik, ve teveccehe ile Meşrik, ve herece fî müddeti Ebû Amir ile Meşrik."

İbn Beşkuvâl, incelemeye esas aldığımız nüshada 1552 âlimin biyografisini sunmaktadır. Buna göre 412 âlim ilim yolculuğu yapmıştır (Tablo 1). Rihleye çıkan âlimlerin oranı önceki yıllara göre belirgin bir şekilde düşüş yaşamıştır. Bu bilgi Rozi'nin verdiği bilgiyi teyit etmektedir. Rozi'ye göre, Endülüslü Müslümanların rihleleri hicrî 301-399/913-1008 yılları arasında zirveye ulaşmış; sonrasında ise yavaşlamaya başlamıştır. Bu gelişmenin en önemli etkeni, Doğu İslâm dünyasının ilmî anlamda zayıflamasına bağlanmaktadır. Rozi, bu tarihlerden sonra Doğu'nun bilimsel ve entelektüel etkinliğinin azalmasıyla birlikte, Mısır'ın da benzer ölçüde önemli bir merkez haline geldiğini ifade eder. Dahası, hicrî 4. asır sonu itibarıyla, Doğu'nun zengin kültürel mirasının Endülüs'e taşınması, bölgedeki ilmî ve kültürel hayatın yeni bir döneme girmesine olanak sağlamıştır. Bu durum, Endülüs'teki âlimlerin seyahatlerinin ve ilmî etkileşimlerinin evrimine farklı bir boyut kazandırmış, bilgi akışında önemli bir kaymanın yaşanmasına zemin hazırlamıştır.⁴⁴

Tablo 1.

Toplam Âlim Sayısı: 1552.

Kategori	Sayı	Yüzde (%)
İlim Yolculuğuna Çıkan Âlimler	412	26.54
İlim Yolculuğuna Çıkmayan Âlimler	1140	73.45

Aşağıda Tablo 2 ve Tablo 3'te ilim yolculuğuna çıkan âlimlerin 25 yıllık periyotlara göre dağılımı verilmiştir. Birinci tablodaki veriler kesin olarak vefat tarihi bilinen âlimleri kapsamaktadır. Buna göre 354 âlimin vefat tarihi kesin olarak bilinmekte ve dönemlere ayrılmaktadır. Tablo 3'te ise vefat tarihi kesin olarak bilinmeyen 58 âlim oransal dağılım ve

43 Söz konusu çalışmada tabakat-terâcîm literatürü de kronolojik olarak ele alınır. Bk. Adıgüzel, "Endülüs'te Biyografi Yazıcılığının Doğuşu ve Gelişimi (III-VII/IX-XIII. Yüzyıllar)".

44 Rozi, *The Social Role of Scholars*, 389-390.

muhtemel bilgiler doğrultusunda dönemlere dağıtılmıştır. Rozi'nin verdiği bilgiler doğrultusunda rihleye çıkan âlim sayısındaki düşüş verileri gözlemlenmektedir. Ancak özellikle hicrî 401-450 dönemlerini kapsayan zaman diliminde nispeten önemli oranda bir âlim rihleye çıkmıştır. Bu durumun sebepleri arasında Endülüs'teki ikinci fitne dönemini ifade etmek gerekir. İbn Beşkuvâl, âlimlerin neden rihleye çıktıklarına dair açıklayıcı bir bilgi olarak onların fitne döneminde seyahate çıktıklarını ifade etmiştir.⁴⁵ İbn Beşkuvâl, fitne dönemini Berberî ayaklanması olarak ifade etmektedir. Endülüs Emevî Devleti'nin son dönemlerine tekabül eden olaylar Âmirî vezirlerin iktidarı ele geçirmeleri ve devleti zayıflattığı zaman dilimidir. Âmirîler Kuzey Afrika'dan yeni Berberîleri getirmişlerdir. Bu Berberîlerin uyum sağlamada yaşadıkları zorluklar ile Âmirîlerin ortadan kaldırılmasıyla ayaklanma gerçekleşmiş ve dönemde "ikinci fitne dönemi" başlamıştır.⁴⁶ Dolayısıyla tarihi bilgilerin mevcut rihleler yoluyla teyit edildiğini ifade etmek mümkündür.

Tablo 2.

Âlimlerin Vefat Tarihlerine Göre Rihle Sayısı.

Âlimlerin Vefat Tarihine Göre	Rihle Yapan Âlim Sayısı	Oransal Dağılım
400 yılına kadar	53	Vefat tarihi kesin olarak bilinen âlimler yaklaşık %86
401-425	85	
426-450	79	
451-475	49	
476-500	39	
501-525	28	
526-550	18	
551-575	3	
Bilinmiyor	58	Kesin olarak bilinmeyen âlimler %14
Toplam	412	

Tablo 3.

Âlimlerin Vefat Tarihlerine Göre Rihle Sayısı ve Vefat Tarihi Bilinmeyen Âlimlerin Oransal Dağılımı.

Dönem	Âlimlerin Vefat Tarihine Göre Bilinen-Bilinmeyen	Rihle Yapan Âlim Sayısı	Vefat Tarihi Bilinmeyen Âlimlerin Oransal Dağılımı %
I	400 yılına kadar	62	9
II	401-425	99	14
III	426-450	92	13
IV	451-475	57	8
V	476-500	45	6
VI	501-525	33	5
VII	526-550	21	3
VIII	551-575	3	0
	Toplam	412	100

Tablo 3'te dönem sütunu açılarak Tablo 4 bu dönemlere göre oluşturulmuştur. Veriler incelendiğinde, en fazla seyahatin 239 kez Mekke'ye yapıldığı belirlenmiştir. Bunun ardından 187 ziyaret ile Mısır ve 86 ziyaret ile Kayrevan gelmektedir. Ancak, Mısır ve Kayrevan'ın Mekke'ye kıyasla daha az ziyaret edilmesi, İbn Beşkuvâl'in aktardığı bilgilerle doğrudan ilişkilidir.

İbn Beşkuvâl, Mısır ve Kayrevan'ı genellikle zorunlu geçiş noktaları olarak ele almakla birlikte, her defasında zikretmemiştir. Oysa, bu bölgeler Doğu İslâm dünyası ile Endülüs arasındaki en önemli kara ve deniz bağlantı noktalarıdır (aşağıdaki haritada rotalar gösterilmiştir). Bu nedenle, âlimlerin Mısır ve Kayrevan'a mutlaka uğradıkları, ancak eserde bu durumun her zaman açıkça belirtilmediği göz önünde bulundurulmalıdır.⁴⁷

Benzer bir durum Medine için de geçerlidir. Çalışmada, Medine'ye kesin olarak giden 8 âlim tespit edilmiştir. Ancak, Mekke'ye seyahat eden âlimlerin büyük çoğunluğunun Medine'yi de ziyaret ettikleri düşünüldüğünde, gerçek sayı muhtemelen Mekke ile eşit veya daha fazla düzeyde olmalıdır.

Endülüs'ün kutsal topraklara olan uzaklığı, âlimlerin rihle yapmalarındaki en önemli motivasyonlardan biri olmuştur. Bu âlimler hem hac ibadetini yerine getirmek hem de Hz. Peygamber'in kabrini ziyaret etmek amacıyla bu seyahatlere

45 Örnekler için bk. İbn Beşkuvâl, *es-Sıla*, 1/63, 73, 99, 106, 203, 220, 248, 322, 450..

46 Detaylı bilgi için bk. Özdemir, *Endülüs Müslümanları Siyasi Tarih*, 150-159.

47 Rozi, *The Social Role of Scholars*, 393.

çıkmiştir.⁴⁸

Bunun yanı sıra, Mekke sadece ibadet merkezi değil, aynı zamanda önemli âlimlerin uğrak yeri ve ilim tahsili yapılan bir merkez konumundadır. Bu bağlamda, Endülüslü âlimlerin Mekke'ye rihlelerinde, Horasanlı hadis hâfızı Ebû Zerr el-Herevî (öl. 434/1043) ile karşılaştıkları eserde sıkça geçmektedir. Ebû Zerr el-Herevî, *Sahîh-i Buhârî*'nin ravilerinden olması ve dönemin önde gelen hadis âlimlerinden biri olarak tanınması nedeniyle, birçok Endülüslü âlimin kendisinden hadis dersi aldığı anlaşılmaktadır.

Tablo 4.

Dönemlere Göre Gidilen Şehirler ve Sayıları.

Dönem: I		Dönem: II		Dönem: III		Dönem: IV	
Şehir	Sayı	Şehir	Sayı	Şehir	Sayı	Şehir	Sayı
Mısır	33	Mekke	56	Mekke	48	Mekke	42
Mekke	28	Mısır	45	Mısır	39	Mısır	20
Bağdat	12	Kayrevan	29	Kayrevan	30	Kayrevan	11
Kayrevan	10	Bağdat	7	Bağdat	6	Bağdat	3
Irak	6	Hicaz	3	Meşrik	6	Dimaşk	3
Medine	5	İfrikiye	3	Cezayir	4	Sicilya	2
Meşrik	5	Meşrik	3	Septe	3	Şam	2
Trablus	4	Irak	2	Irak	3	Kûfe	2
Dimaşk	3	Medine	2	Şam	2	Kudüs	2
İskenderiye	3	Basra	2	Dimaşk	2	İskenderiye	2
Kudüs	2	Şam	2	Vasit	1	Meşrik	2
Şam	2	Fustat	2	Tunus	1	Hicaz	2
Eyle	2	Belh	2	Tilimsan	1	Musul	1
Horasan	2	Kûfe	2	Munastır	1	Nisabur	1
Herat	2	Gazze	1	Basra	1	Harran	1
Rakka	1	Horasan	1	Mehdiye	1	Trablus	1
Dinever	1	Dimyat	1	Kudüs	1	Trablusşam	1
İsfahan	1	Mehdiye	1	Ahvez	1	Yemen	1
İfrikiye	1	Dimaşk	1	Hicaz	1	İfrikiye	1
Vadilkura	1	Cezayir	1	Fustat	1	Meyyâfârikîn	1
Tunus	1	Cebel	1	Fas	1	Irak	1
Tilimsan	1	Nisabur	2	Dimyat	1		
Tedmür	1	Nişabur	1	İfrikiye	1		
Sicilya	1	Askalan	1	Medine	1		
Nusaybin	1						
Nisabur	1						
Buhara	1						
Kahire	1						
Dimyat	1						
Merv	1						
Belh	1						
Hicaz	1						
Maveraünnehir	1						
Kulzum	1						
Mesile	1						
Toplam	139		171		157		102

⁴⁸ Endülüslü alimler Doğu'ya ve Hz. Peygamber'e olan özlemlerini hem yazdıkları şiirlerinde hem de diğer çalışmalarda ortaya koymuşlardır. bk. Ramazan Meşe, "Endülüs Şiirinde Doğu'ya Özlem", *Artuklu Akademi: Mardin Artuklu Üniversitesi İslâmi İlimler Fakültesi Dergisi* 9/1 (2022); Zehra Gözütok Tamdoğan, "Mağrib ve Endülüs'te Hz. Peygamber (sas)'e Muhabbetin Simgeleri -Mevlidiyyât, Sahîh-i Buhârî Hatimleri ve Mescid-i Nebvî'ye Gönderilen Mektuplar-", *Akademik Siyer Dergisi* 6 (Haziran 2022); Yakup Akyürek, *Siyer Edebiyatı: Endülüs* (İstanbul: Siyer Yayınları, 2023); Nizamettin Parlak, "Endülüslülerin Peygamber Sevgisi", *Siyer Yılığı II*, ed. Şaban Öz (İstanbul: Endülüs Yayınları, 2019); Nizamettin Parlak, "Hz. Muhammed (a.s.) için Yazılan Şiirlerin Endülüs'teki Yansımaları: Kasîde Fi Medhi'n-Nebî Geleneği", *Akademik Siyer Dergisi* 2 (2020).

Dönem: V		Dönem: VI		Dönem: VII		Dönem: VIII	
Şehir	Sayı	Şehir	Sayı	Şehir	Sayı	Şehir	Sayı
Mekke	33	Mekke	15	Mekke	8	İskenderiye	2
Mısır	19	Mısır	12	Mısır	7	Hindistan	1
İskenderiye	6	Sebte	8	Bağdat	5	Mekke	1
Bağdat	5	Mehdiye	4	Fas	4	Mısır	1
Kayrevan	4	Bağdat	4	Merakeş	4	Sebte	1
Kudüs	4	İskenderiye	4	Sebte	4	Yemen	1
Irak	3	Merakeş	4	İskenderiye	3		
Sebte	3	Dimaşk	3	Dimaşk	2		
Şam	3	Fas	2	Hicaz	1		
Dimaşk	3	Vasıt	2	Irak	1		
Hicaz	2	Sicilya	2	Kudüs	1		
Tunus	2	Basra	2	Mehdiye	1		
Vasıt	2	İfrikiye	1	Tunus	1		
Fas	1	Ağmat	1	Şam	1		
Fars	1	Kudüs	1				
Ağmat	1	Kayrevan	1				
Dimyat	1	Kahire	1				
Meşrik	1	Irak	1				
Cidde	1	Halep	1				
Cezayir	1	Şam	1				
Tanca	1						
Yemen	1						
İfrikiye	1						
Basra	1						
Ahvaz	1						
Serahs	1						
Toplam	102		70		43		7

Tablo 5'te görüldüğü üzere, 412 âlim toplamda 68 farklı bölgeye seyahat etmiş ve yapılan toplam ziyaret sayısı 791'e ulaşmıştır. Ancak İbn Beşkuvâl eserinde genellikle âlimlerin uğradıkları şehirleri doğrudan belirtmemektedir. Bu nedenle, âlimlerin seyahat ettikleri yerler, görüştükleri Doğulu hocalardan hareketle tespit edilmeye çalışılmıştır.

Öte yandan, "Meşrik" ifadesi eserde 24 defa geçmektedir. Ancak, bu âlimlere dair herhangi bir hoca ismi verilmediği için, hangi şehirlere gittikleri tam olarak belirlenememektedir. "Meşrik" ifadesi, Kuzey Afrika şehirlerini, Hicaz bölgesini veya Suriye-Irak hattını içerebileceğinden, belirli bir bölgeyle sınırlandırmak mümkün olmamıştır.

Beşinci/onbirinci asra kadar rihle yapılan bölgeler ve seyahat rotaları önceki dönemlerle büyük ölçüde benzerlik göstermektedir. Ancak, 500 yılından itibaren rihle sayısında belirgin bir azalma yaşandığı gözlemlenmiştir. Bu durum, gidilen yerlerin sayısının da düşmesine neden olmuştur. Irak ve Suriye, önceki dönemlerde olduğu gibi önemini korumuş, ancak ilerleyen yıllarda bu bölgelere yapılan seyahatler de azalmıştır. Bununla birlikte, önceki dönemlerden farklı olarak Orta Asya'nın yeni bölgelerine yapılan seyahatlerin arttığı görülmektedir.

Tablo 5.

Gidilen Şehirler ve Sayıları

Gidilen Şehirler	Sayı
Mekke	239
Mısır	187
Kayrevan	86
Bağdat	42
Meşrik	24
İskenderiye	19
Sebte	19
Irak	17
Dimaşk	17

Şam	13
Kudüs	11
Hicaz	10
İfrikiye	8
Fas	8
Medine	8
Merakeş	8
Mehdiye	7
Cezayir	6
Basra	6
Trablus	5
Vasıt	5
Tunus	5
Sicilya	5
Nisabur	4
Dimyat	4
Fustat	3
Yemen	3
Kufe	3
Belh	3
Horasan	3
Ağmat	2
Tilimsan	2
Kahire	2
Eyle	2
Herat	2
Merv	1
Askalan	1
İsfahan	1
Musul	1
Tedmür	1
Nusaybin	1
Rakka	1
Buhara	1
Cebel	1
Harran	1
Gazze	1
Meyyâfârikîn	1
Nişabur	1
Tanca	1
Halep	1
Trablusşam	1
Maveraünnehir	1
Dinever	1
Ahvez	1
Serahs	1
Kulzüm	1
Mesile	1
Vadilkura	1
Ahvaz	1
Fars	1
Cidde	1
Munastır	1
Hindistan	1
Toplam 68	791 seyahat

Rihleye çıkan âlimlerin uğradıkları şehirler kadar nerede doğdukları da önem arz etmemektedir. Bu bilgi doğdukları

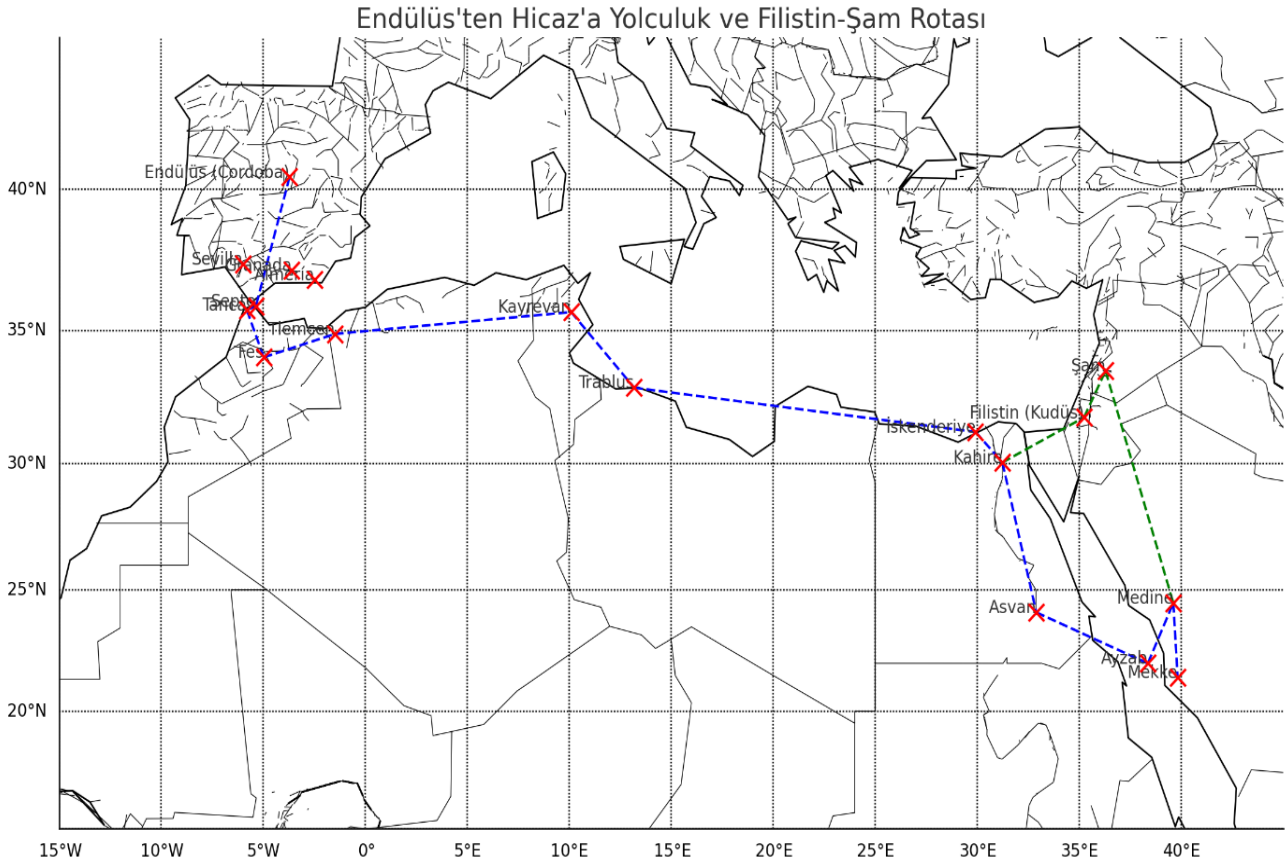
şehirlerin ekonomik, sosyal ve ilmî faaliyetleri hakkında önemli tespitlerde bulunmayı kolaylaştırmaktadır. Buna göre rihlede bulunan âlimlerin çoğunluk itibarıyla Kurtuba, Tuleytula, İşbiliye ve Sarakustalı oldukları görülmektedir (Tablo 6). Bu bilgiler Endülüs'ün dönemin en önemli şehirleri olarak karşımıza çıktığını göstermektedir. Rihleye çıkan âlimlerin büyük çoğunluğunun Kurtuba'da olması ve fitne döneminin ağırlıklı olarak bu bölgeyi etkilemesi âlimlerin çok sayıda rihleye çıkmalarına etki etmiştir (Harita 1).

Tablo 6.

Rihlede Bulunan Âlimlerin Doğduğu Şehirler

Rihle Yapan Âlimlerin Doğum Yerlerine Göre Şehirler	Sayı	Oransal Dağılım %
Kurtuba	131	31,8
Tuleytula	56	13,59
İşbiliye	50	12,14
Diğer ⁴⁹	30	7,28
Sarakusta	29	7,04
Meriye	17	4,13
Mürsiye	10	2,43
Becane	9	2,18
Medinetüferec	9	2,18
Mayorka	7	1,7
Sağr	6	1,46
Şatıbe	5	1,21
Talavera	5	1,21
Ceyyan	5	1,21
Tudela	4	0,97
Endülüs	4	0,97
Malaga	4	0,97
Batalyevs	4	0,97
Gırnata	4	0,97
Valensia	3	0,73
Şanterin	3	0,73
Veşka	3	0,73
İsteca	2	0,49
Turtuşa	2	0,49
Kadis	2	0,49
Calatayud	2	0,49
Daniye	2	0,49
Valencia	2	0,49
Ukliş	2	0,49
Toplam	412	100

49 Tek olan yerler diğer başlığı altında toplanmıştır.

Harita 1. Endülüs'ten Doğu'ya Yapılan Seyahat Rotaları⁵⁰

Kitapta yer alan rihleye çıkan âlimlerin sıralamasına göre numaraları: 3, 5, 8, 11, 15, 16, 20, 24, 26, 30, 31, 37, 48, 50, 51, 54, 57, 60, 61, 64, 67, 69, 73, 78, 84, 88, 89, 92, 93, 94, 97, 100, 101, 102, 113, 121, 122, 128, 129, 141, 145, 147, 153, 159, 161, 168, 176, 192, 198, 199, 200, 203, 207, 212, 220, 221, 233, 237, 238, 244, 250, 251, 252, 255, 259, 261, 267, 271, 274, 287, 292, 293, 301, 302, 307, 308, 318, 319, 322, 323, 327, 328, 330, 333, 334, 335, 336, 337, 342, 343, 347, 351, 354, 361, 362, 366, 367, 369, 370, 373, 377, 378, 382, 384, 387, 388, 389, 391, 398, 401, 403, 419, 423, 425, 428, 436, 437, 440, 448, 452, 453, 454, 455, 463, 465, 468, 469, 475, 477, 483, 497, 498, 506, 507, 511, 512, 514, 519, 522, 524, 534, 537, 541, 542, 543, 544, 552, 553, 554, 557, 561, 571, 572, 573, 577, 579, 580, 583, 585, 590, 591, 597, 598, 603, 605, 607, 608, 609, 617, 618, 619, 620, 629, 630, 634, 636, 641, 646, 649, 658, 666, 675, 676, 679, 683, 686, 690, 692, 694, 696, 701, 702, 704, 706, 707, 708, 710, 712, 724, 728, 733, 735, 753, 766, 771, 772, 773, 775, 786, 807, 810, 814, 821, 844, 845, 848, 854, 857, 858, 859, 862, 865, 872, 873, 876, 880, 881, 884, 887, 890, 896, 902, 906, 908, 910, 914, 916, 928, 928, 929, 931, 935, 942, 945, 946, 947, 959, 963, 965, 967, 973, 977, 979, 980, 981, 983, 988, 991, 1003, 1006, 1011, 1017, 1018, 1019, 1023, 1027, 1029, 1029, 1030, 1041, 1048, 1049, 1051, 1052, 1053, 1055, 1057, 1059, 1060, 1061, 1062, 1063, 1066, 1067, 1069, 1077, 1078, 1079, 1080, 1082, 1092, 1093, 1094, 1095, 1096, 1100, 1103, 1104, 1108, 1113, 1116, 1118, 1119, 1120, 1125, 1128, 1134, 1135, 1137, 1144, 1148, 1158, 1163, 1175, 1176, 1177, 1181, 1183, 1184, 1185, 1186, 1188, 1199, 1200, 1212, 1215, 1219, 1220, 1227, 1230, 1231, 1232, 1233, 1235, 1237, 1238, 1246, 1248, 1252, 1253, 1262, 1266, 1269, 1277, 1286, 1287, 1289, 1292, 1297, 1302, 1303, 1309, 1330, 1332, 1336, 1337, 1343, 1346, 1349, 1351, 1358, 1360, 1363, 1365, 1373, 1379, 1387, 1394, 1398, 1407, 1409, 1411, 1412, 1413, 1415, 1416, 1417, 1420, 1426, 1428, 1429, 1430, 1433, 1438, 1445, 1447, 1450, 1454, 1457, 1458, 1461, 1462, 1466, 1471, 1474, 1477, 1478, 1479, 1487, 1489, 1493, 1502, 1503, 1505, 1507, 1509, 1519, 1520, 1522, 1537, 1539, 1543.

SONUÇ

Endülüs'te ilmî ve kültürel gelişimin temel taşlarından biri olan rihle geleneği, bölgenin Doğu İslâm dünyasıyla olan entelektüel ve akademik bağlarını güçlendirmiştir. İslâm medeniyetinin önemli bir parçası olan bu seyahatler, bilgi, irfan ve tekniğin nakli, ilmî gelişim ve âlimlerin yetişmesi açısından hayati bir rol oynamıştır. Özellikle, Endülüslü âlimlerin Doğu'daki ilim merkezlerine yaptıkları yolculuklar, Endülüs'ün kendi ilmî geleneğini inşa etmesine ve geliştirmesine olanak sağlamıştır.

İncelenen kaynaklar ışığında, Endülüs'ten yapılan rihlelerin fetih sonrası dönemde ilmî ihtiyaçların karşılanması

⁵⁰ Bu harita yapay zeka kullanılarak hazırlanmıştır.

amacıyla başladığı, ancak zamanla farklı nedenlerle genişlediği anlaşılmaktadır. Başlangıçta ilim tahsili ve dinî motivasyonlarla yapılan bu yolculuklar, ilerleyen süreçte siyasî, ekonomik ve sosyal faktörlerin etkisiyle daha sistematik hale gelmiştir. Özellikle, üçüncü/dokuzuncu ve dördüncü/onuncu yüzyıllarda rihle hareketlerinin zirveye ulaştığı, bu dönemden sonra ise yavaşlamaya başladığı tespit edilmiştir. Bu durum, Doğu İslâm dünyasında ilmî merkezlerin zayıflaması ve Endülüs'te ilmî üretimin artmasıyla ilişkilendirilebilir.

Çalışma kapsamında değerlendirilen İbn Beşkuvâl'in *es-Sıla* adlı tabakât eseri, Endülüs'teki âlimlerin seyahat alışkanlıklarını, ilim tahsili süreçlerini ve Doğu İslâm dünyasıyla olan etkileşimlerini anlamada önemli bir kaynak olarak öne çıkmaktadır. İbn Beşkuvâl'in, selefi İbnü'l-Faradî'nin eserini temel alarak geliştirdiği bu çalışma, Endülüs ilim tarihinin sürekliliğini ortaya koyması bakımından büyük bir değer taşımaktadır. Eserde yer alan 1552 âlimden 412'sinin rihle yaptığı belirlenmiş, bu âlimlerin büyük bir kısmının Mekke, Mısır, Kayrevan ve Bağdat gibi önemli ilim merkezlerine seyahat ettikleri görülmüştür.

Rihle hareketleri sadece bireysel bir bilgi arayışı değil, aynı zamanda toplumsal bir dönüşüm aracı olarak işlev görmüştür. Endülüslü âlimler, Doğu'dan getirdikleri eserler ve ilmî yöntemlerle kendi bölgelerinde yeni ilim halkaları oluşturmuş, böylece Endülüs'ün ilmî bağımsızlığı güçlenmiştir. Özellikle, Hicaz, Mısır ve Irak'tan getirilen eserlerin Endülüs'te okutulması, burada üretilen yeni bilgilerin Doğu'ya ihraç edilmesiyle çift yönlü bir ilmî etkileşim süreci yaşanmıştır.

Son olarak, çalışma Endülüs rihle geleneğinin sadece bir ilmî faaliyet olarak değil, aynı zamanda bölgesel siyasî ve sosyo-kültürel gelişim açısından da değerlendirilmesi gerektiğini göstermektedir. Endülüs'ün, Abbâsî ve Fâtımî devletleriyle olan siyasî rekabeti, bu rihle hareketlerinin yönünü ve içeriğini etkilemiş; ilim, yalnızca öğrenilmesi gereken bir değer değil, aynı zamanda medeniyet inşasında stratejik bir araç haline gelmiştir. Bu bağlamda, ilerleyen dönemlerde rihle konusunun daha fazla araştırılması, özellikle Endülüs ilim dünyasının Doğu ile olan bağına dair daha geniş bir perspektif sunacaktır.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çıkar Çatışması: Yazar, çıkar çatışması olmadığını beyan etmiştir.

Finansal Destek: Yazar, bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Conflict of Interest: The author has no conflicts of interest to declare.

Financial Disclosure: The author declared that this study has received no financial support.

KAYNAKÇA

- Kur'an Yolu. Erişim 17 Kasım 2024. <https://kuran.diyaret.gov.tr>
- (PUA), Prosopografía de los ulemas de al-Andalus. "Aranan: İbn Başkuwâl, Halaf b. 'Abd al-Malik" Erişim 22 Ocak 2025. https://www.eea.csic.es/pua/autor/detalle_autor.php?id=21
- Adıgüzel, Cumhur Ersin. "Endülüs'te Biyografi Yazıcılığının Doğuşu ve Gelişimi (III-VII/IX-XIII. Yüzyıllar)". *İslam Te'lif Geleneğinde Biyografî Yazıcılığı*. ed. Hidayet Aydar. 167-185. İstanbul: İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, 2018.
- Adıgüzel, Cumhur Ersin. "Endülüs'ün İlmî Tarihine Bir Bakış". *Endülüs İlim Havzasında İslâm Düşüncesinin Öncü Şahsiyetleri: Tartışmalı İlmî İhtisas Toplantısı*. 23-63. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2022.
- Adıgüzel, Şükran. *İbn Abdülber*. İstanbul: Siyer Yayınları, 2021.
- Akyürek, Yakup. *Siyer Edebiyatı: Endülüs*. İstanbul: Siyer Yayınları, 2023.
- Arslan, Abdurrahim. "İbn Beşkuvâl (Ö. 578/1183) (Hayatı ve es-Sıla Adlı Eseri)". *Endülüs Uleması*. ed. Gülşen İstek. 295-315. İstanbul: Beyan Yayınları, 2021.
- Ávila, Maria Luisa. "Nuevos datos para la biografía de Baqī b. Majlad". *al-Qantara* 6 (1985), 321-367.
- Ávila, Maria Luisa. "The Search For Knowledge: Andalusī Scholars And Their Travels To The Islamic East". *Medieval People* 23 (2002), 125-139.
- Ávila, Maria Luisa *La sociedad hispanomusulmana al final del califato: aproximación a un estudio demográfico*. Madrid: Consejo Superior de Investigaciones Científicas: Instituto de Filología, Departamento de Estudios Árabes (C. S. I. C.), 1985.
- Câsim, Leys Suûd. *İbn Abdülber el-Endelusi ve cuhûduhû fi't-tarih*. Mansûre: Dâru'l-Vefâ, 2. Basım, 1988.
- Çoban, Fatma Büşra. *Endülüslü Muhaddislerin Rihleleri (Hicrî İlk Dört Asır)*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019.
- Çoban, Mustafa. "Endülüs Eğitim ve Öğretiminde Rihleler ve Günümüz Öğrenci Değişim Programları ile Karşılaştırılması". *İslami İlimler Dergisi* 18/1 (Mart 2023), 5-23. <https://doi.org/https://doi.org/10.34082/islamiilimler.1264710>
- Felipe, Helena De, - Torres, Nuria. "Fuentes y método historiográfico en el Kitab al-Sila de Ibn Baskuwāl". *En Estudios onomástico-biográficos de al-Andalus III*. ed. María Luisa Ávila. 307-334. Granada: Escuela de Estudios Árabes, 1990.
- Gellens, Sam Isaac. *Scholars and Travelers: The Social History of Early Muslim Egypt 218-487/833-1094*. Kolombiya:

- Kolombiya Üniversitesi, Doktora Tezi, 1986.
- Hatîb el-Bağdâdî, Ebû Bekr Ahmed b. Alî. *er-Rihle fi talebi'l-hadis*. thk. Nûreddîn 'Itr. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1395/1975.
- İbn Atiyye, Ebû Muhammed Abdulhak b. Gâlib b. Abdurrahman b. Temmâm el-Endelûsî. *el-Fehrese*. thk. Muhammed Ebû'l-Ecfân Muhammed ez-Zâhî. Beyrut: Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî, 1983.
- İbn Beşkuvâl, Ebû'l-Kâsım Halef b. Abdilmelik b. Mes'ûd b. Mûsâ. *Kitâbü'l-müstegısın billahi teala inde'l-mühimmat ve'l-hacat*. thk. Manuela Marin. Madrid: Consejo Superior de Investigaciones Cientificas Instituto de Cooperacion Con el-Mundo Arabe, 1991.
- İbn Beşkuvâl, Ebû'l-Kâsım Halef b. Abdilmelik b. Mes'ûd b. Mûsâ. *es-Sıla*. thk. Beşşar Avvad Ma'rûf. 2 Tunus: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 2010.
- İbn Hayr, Ebû Bekir Muhammed b. Ömer b. Halîfe el-Lemtûnî el-Emevî el-İşbîlî. *Fehresetu İbn Hayr*. thk. Muhammed Fevâd Mansûr. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1419/1998.
- İbnü'l-Faradî, Ebû'l-Velîd Abdullâh b. Muhammed b. Yûsuf b. Nasr el-Ezdî. *Târîhu ulemâi'l-Endelûs*. thk. Ruhiyya Abdurrahman es-Suveyfî. Lübnan: Daru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2011.
- Kamacı, Fatimatüz Zehra. "Muahhar Siyer Kaynaklarında Mevzu Hadis Kullanımı: Şemseddin eş-Şâmî Örneği ve Makrîzî ile Mukayesesi". *Hadis ve Siyer Araştırmaları* 1/1 (2015), 12-74.
- Kandil, Fuad. *Edebü'r-rihle fi't-türasi'l-Arabi*. Kahire: Mektebetü'd-Dâri'l-Arabiyye li'l-Kitâb, 2002.
- Lenker, Michael Karl. *The Importance of the Rihla for the Islamization of Spain*. Pensilvanya Pensilvanya Üniversitesi, Doktora Tezi, 1982.
- Makki, Mahmud Ali. "Ensayo sobre las aportaciones orientales en la España Musulmana". *Revista del Instituto Egipcio de Estudios Islámicos* 11-12 (1963-1964), 7-140.
- Marin, Manuela. "Bağî b. Majlad y la introduccion del estudio del hadîth en al-Andalus". *al-Qantara* 1 (Madrid 1980), 165-208.
- Marin, Manuela. "Nomina de Sabios de al-Andalus". *Estudios onomástico-biográficos de al-Andalus* I. ed. Manuela Marín. 23-182. Madrid: Consejo Superior de Investigaciones Científicas, 1988.
- Marin, Manuela. "Los ulemas de al-Andalus y sus maestros orientales (93-350/711-961)". *In Estudios Onomástico-Biográficos de al-Andalus* 3. ed. Maria Luisa Ávila. 257-306. Granada: Consejo Superior de Investigaciones Cientificas Instituto de Cooperacion Con el-Mundo Arabe, 1990.
- Meşe, Ramazan. "Endülüs Şiirinde Doğu'ya Özlem". *Artuklu Akademi: Mardin Artuklu Üniversitesi İslâmî İlimler Fakültesi Dergisi* 9/1 (2022), 23-38. <https://doi.org/https://doi.org/10.34247/artukluakademi.1052501>
- Molina, Luis. "Lugares de destino de los viajes andalusies en el Ta'rij de Ibn al-Faradi". *In Estudios Onomástico-Biográficos de al-Andalus* 1. ed. Manuela Marin. 585-610. Madrid: Departamento De Estudios Arabes, 1988.
- Nazlıgöl, Hâbil. "Sebepler ve Sonuçlarıyla Hadis Yolculukları (er-Rihle fi Talebi'l-Hadis)". *Hikmet Yurdu* 6/11 (2013), 13-37.
- Özaydın, Abdülkerim. "Cezvetü'l-Muktebis". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. Erişim 06 Eylül 2024. <https://islamansiklopedisi.org.tr/cezvetul-muktebis>
- Özdemir, Mehmet. *Endülüs Müslümanları Siyasi Tarih*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2017.
- Özkuyumcu, Nâdir. "İbn Beşkuvâl". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. Erişim 20 Ekim 2024. <https://islamansiklopedisi.org.tr/ibn-beskuval>
- Parlak, Nizamettin. "Endülüslülerin Peygamber Sevgisi". *Siyer Yıllığı* II. ed. Şaban Öz. 99-106. İstanbul: Endülüs Yayınları, 2019.
- Parlak, Nizamettin. "Hz. Muhammed (a.s.) için Yazılan Şiirlerin Endülüs'teki Yansımaları: Kasîde Fî Medhi'n-Nebî Geleneği". *Akademik Siyer Dergisi* 2 (2020), 69-79.
- Raisuddin, Abu Nayeem. "Bakî b. Mahled el-Kurtubî (201-276/816-889) ve Endülüs'teki Hadis Çalışmalarına Katkısı". çev. Murat Gökarp. *Dinî Araştırmalar* 7/21 (2005),
- Ribera, Julián. *et-Terbiyetü'l-İslâmiyye fi'l-Endelûs usûluha el-maşrikiyye ve te'siretüha el-ğarbiyye*. çev. Tahir Ahmed Mekki. Kahire: Dâru'l-meârif, 1994.
- Rozi, Abdulghafour Ismail. *The Social Role of Scholars ('Ulamâ') in Islamic Spain: a Study Of Medieval Biographical Dictionaries (Trajım)*. Boston: Boston Üniversitesi, Doktora Tezi, 1983.
- Şevâbike, Nevval Abdurrahman. *Edebü'r-rihlâtî'l-Endelûsiyye ve'l-Mağribiyye*. Ürdün: Daru'l-Me'mun, 2007a.
- Şevâbike, Nevval Abdurrahman. *Edebü'r-rihlâtî'l-Endelûsiyye ve'l-Mağribiyye hattâ nihâyeti'l-karnî't-tasi' el-hicriyye*. Amman: İmâratü'l-Cevheretü'l-Kudûs, 2007b.
- Şeyban, Lütfi. "İbnü'l-Faradî'nin Târîhu Ulemâi'l-Endelûs'üne Göre İdari ve Ticari Hayatta Yer Alan Endülüslü Âlimler". *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 8/13 (Haziran 2006), 219-239. <https://doi.org/10.17335/suifd.78469>
- Tamdoğan, Zehra Gözütok. "Mağrib ve Endülüs'te Hz. Peygamber (sas)'e Muhabbetin Simgeleri -Mevlidiyyât, Sahîh-i Buhârî Hatimleri ve Mescid-i Nebevî'ye Gönderilen Mektuplar-". *Akademik Siyer Dergisi* 6 (Haziran 2022), 25-40.

<https://doi.org/10.47169/samer.1111765>

Tirmizî, Ebû İsa Muhammed b. İsa. *es-Sünen*. nşr. Heyet. 5 Cilt. Kahire: Dâru't-Te'sîl, 1435/2015.

Yusuf Ahmed, Benu Yasîn. "Menhecu el-Hafız İbn Beşküvâl fi Tertibi Kitabihi es-Sıla". *el-Mecellecû'l-Ürdüniyye li't-Tarih ve'l-Âsar* 4/2 (2010), 1-25. <https://doi.org/10.35516/0437-004-002-001>

EXTENDED SUMMARY

This study explores the development of scholarly traditions in al-Andalus and the crucial role played by *rihla* (scholarly journeys) in shaping its intellectual landscape. As the westernmost frontier of the Islamic world, al-Andalus established strong intellectual ties with the major centers of learning in the East, significantly enriching its scientific and cultural heritage. The primary aim of this study is to analyze the nature of *rihla*s from al-Andalus to the East using Ibn Bashkuwâl's biographical work *al-Şıla* as a key source, and to assess the impact of these journeys on the formation and development of Islamic sciences in al-Andalus.

The study examines the biographies of 1,552 scholars recorded in Ibn Bashkuwâl's work, identifying 412 scholars who traveled to the East for educational purposes. The most frequently visited destinations were Mecca (239 visits), Egypt (187 visits), and Kairouan (86 visits). In this context, the motivations behind these journeys, the preferred travel routes, and the scholarly activities undertaken in the visited regions are analyzed in detail.

Throughout Islamic history, *rihla* has been a fundamental component of the pursuit of knowledge. Initially, these journeys were primarily undertaken for the study of hadith; however, over time, they expanded to include disciplines such as fiqh, kalam, history, sirah, and other Islamic disciplines. In its early stages, al-Andalus was relatively new as a center of learning compared to the East, necessitating the undertaking of *rihla*s for scholars to complete their education in the established intellectual hubs of the Islamic world. Notably, political rivalries between the Abbāsids and the Umayyads of al-Andalus influenced the transmission and dissemination of knowledge, shaping the development of the region's scholarly tradition and *rihla* culture.

The first major wave of *rihla* movements in al-Andalus took place between the late 2nd/8th century and the early 3rd/9th century. By 251/865, 49 scholars had embarked on *rihla*s, while between 301-325/914-937, this number had risen to 254. This significant increase reflects the strong intellectual engagement between al-Andalus and the broader Islamic world. Scholars not only sought knowledge during these journeys but also brought back important texts from the East, enriching the scholarly landscape of al-Andalus. Over time, the development of educational institutions in al-Andalus and the teaching of Eastern texts within local scholarly circles contributed to the emergence of a distinct Andalusian intellectual identity.

Ibn Bashkuwâl, one of the prominent Andalusian historians, meticulously documented the intellectual heritage of al-Andalus in his work *al-Şıla*, which serves as a continuation of Ibn al-Faradî's *Tārīkh 'ulamā' al-Andalus*. Containing biographical records of 1,552 scholars, *al-Şıla* provides extensive details on their birthplaces, travels, scholarly interests, teachers, students, and literary contributions. The data presented by Ibn Bashkuwâl offer valuable insights into the evolution of *rihla* traditions in al-Andalus, highlighting periods of increased activity and eventual decline.

Among the most frequented destinations for Andalusian scholars, Mecca, Egypt, and Kairouan stood out. Mecca, apart from being a religious hub, was a major center for scholarly exchange where leading scholars taught. Egypt and Kairouan, on the other hand, served as essential transit points connecting the Islamic West and East, facilitating *rihla* movements. However, a decline in *rihla* activities became evident after the 5th/11th century. This shift can be attributed to the weakening of intellectual centers in the East and the growing self-sufficiency of Andalusian educational institutions. Ibn Bashkuwâl's data support this trend, indicating a gradual decrease in the number of Andalusian scholars traveling to the East. *Rihla* was not merely an individual pursuit of knowledge but also functioned as a mechanism for societal transformation. The introduction of Eastern works into Andalusian curricula played a significant role in strengthening the region's intellectual autonomy. Additionally, Andalusian scholars who traveled to the East contributed to the dissemination of Andalusian scholarship, promoting its intellectual traditions beyond the Iberian Peninsula.

For instance, Humaydî wrote *Jadhwat al-Muqtabis* to document Andalusian scholars after receiving requests for such information in the East. Similarly, figures such as Ibn Dihya al-Kalbî, Ibn al-'Arabî, and Ibn Jābir played a pivotal role in spreading Andalusian scholarly contributions throughout the Islamic world.

The *rihla* tradition played a foundational role in the intellectual and cultural development of al-Andalus, reinforcing its academic ties with the Eastern Islamic world. These journeys were not only a means of knowledge transfer but also integral to the construction of Islamic civilization. Ibn Bashkuwâl's *al-Şıla* serves as a key source for understanding this process, providing comprehensive data on the scholarly travels and educational networks of Andalusian intellectuals.

Findings indicate that *rihla*s from al-Andalus initially emerged as a response to the need for scholarly training following the Muslim conquest of the region. Over time, however, these journeys evolved due to a variety of factors, including political, economic, and social influences. The 3rd/9th and 4th/10th centuries marked the peak of *rihla* activities, after which a decline set in by the 5th/11th century, likely due to the weakening of major learning centers in the East and the rise of Andalusian educational institutions.

This study highlights the need to consider *rihla* culture not merely as an academic endeavor but also as a phenomenon intertwined with political and socio-cultural transformations. Future research should further explore the long-term impact of *rihla* movements, particularly concerning the intellectual exchanges between al-Andalus and the East, to provide a broader and more nuanced understanding of this historical process.